

*Запукляк І. М.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри теорії і практики перекладу**Донецького національного університету імені Василя Стуса**Яценко Д. В.,**студентка**Донецького національного університету імені Василя Стуса*

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті досліджуються структурні особливості фразеологізмів з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах. Матеріалом дослідження слугували 163 фразеологізми англійської мови та 106 фразеологічні звороти української мови, що мають у складі лексичний компонент на позначення часу, дібрані методом суцільної вибірки з сучасних фразеологічних словників. Під час аналізу використано такі методи дослідження як метод суцільної вибірки, метод дис-трибутивного аналізу, методи аналізу та синтезу, а також описовий метод.

Виявлено, що серед фразеологізмів з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах існують як ізоморфні структурні моделі аналізованих фразеологізмів, так і аломорфні, які є типовими лише для однієї мови з повною їх відсутністю в іншій, що характерне різноструктурним мовам. Найчисельнішим граматико-структурним розрядом в обох аналізованих мовах є адвербіальні фразеологізми, а найменш чисельними в обох мовах – ад’єктивні вислови. Більшість фразеологізмів з компонентом на позначення часу належать до ізоморфних структурних моделей.

З’ясовано, що вказані розбіжності можуть зумовлюватися відмінностями у граматичних правилах аналізованих мов. Українська мова допускає гнучкість порядку слів у виразах, що впливає на позиційність компонентів у структурних моделях, сприяючи створенню нових структурних груп. Відсутність системи флексій в англійській мові також впливає на існування аломорфних структурних моделей. Крім того, потрактування частиномовної приналежності службових слів у компаративних конструкціях зумовлює аломорфність певних структурних моделей. Менша кількість українських фразеологізмів з компонентом на позначення часу може пояснюватися традицією укладання українських фразеологічних словників, що не включає певні компаративні звороти в домен фразеології.

Ключові слова: фразеологізм, адвербіальний фразеологізм, структурна модель, ізоморфний, аломорфний.

Постановка проблеми. Фразеологізми, як одиниці вторинної номінації кожної мови привертають увагу науковців вже тривалий час. Вони віддзеркалюють уявлення представників лінгвостільнот про оточуючий світ та його закони. Вивчення фразеологічних одиниць (далі – ФО) з певним лексичним компонентом є актуальним на сучасному етапі мовознавчих дослі-

джень. Однак структурні особливості фразеологізмів з компонентом на позначення часу ще не були об’єктом окремого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі науковці вже приділяли свої лінгвістичні розвідки дослідженню фразеологізмів з певним компонентом. Наприклад І.В. Гарбера аналізує конфліктогенні фразеологізми з компонентами БОГ (ГОСПОДЬ)/БІС (ЧОРТ) [1], І.М. Запукляк звертає увагу на структурні особливості фразеологічних одиниць з лексичним компонентом «вода» в українській мові та «water» в англійській мові [2], Л.О. Лисенко вивчає фразеологізми із компонентом «вогонь» [3], І.В. Мілева та М.О. Ходаківська присвячують статтю фразеологізмам з компонентом-онімом [4], натомість О.П. Плавуцька, Н.І. Закордонєць та І.В. Обіход досліджують лексико-семантичні особливості фразеологізмів з компонентом “EDUCATION” в англійській мові [5]. Однак жодне дослідження не присвячувалося структурним особливостям ФО з компонентом на позначення часу.

Мета статті – встановити ізоморфні та аломорфні характеристики структури фразеологізмів з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах.

Об’єктом дослідження є фразеологізми з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах.

Предмет розвідки – структурні особливості ФО з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах.

Матеріалом дослідження слугують 269 фразеологізмів з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах, дібрані методом суцільної вибірки з сучасних фразеологічних словників (163 ФО з компонентом на позначення часу в англійській мові та 106 ФО з компонентом на позначення часу української мови).

Виклад основного матеріалу дослідження. Фразеологізми відображають істотні та важливі елементи людського буття, актуалізуючи ті, чи інші предмети, явища та поняття. Оскільки час та проміжки часу можуть мати надзвичайне значення, видається закономірною наявність лексичних компонентів на позначення часу у фразеологізмах англійської та української мов.

Послугуючись твердженням М.Ф. Алефіренко, що «Оскільки ... фраземи співвідносяться з лексико – граматичними класами слів, то їх можна згрупувати умовно в такі семан-

тико – граматичні розряди: субстантивні, ад’єктивні, дієслівні, адвербіальні та інтер’єктивні» [6, с. 46], всі аналізовані фразеологізми були поділені на вказані лексико-граматичні розряди. Однак не було виявлено інтер’єктивних ФО з компонентом на позначення часу у жодній з аналізованих мов.

Критеріями класифікації є частини мовна приналежність компоненту та його позиційність у структурі фразеологізму. Структурні моделі представлені формулами, де N – Noun, NP – Noun Phrase, VP – Verb Phrase V – Verb, Adj. – Adjective, Adv. – Adverb, Prep. – Preposition, Conj. – Conjunction, Part. – Participle. Іменникові фрази можуть включати такі компоненти як прикметник, дієприкметник, прислівник, числівник, артикль, займенник та іменник. Дієслівні фрази можуть включати прислівник, прийменник, а також іменник.

1. Адвербіальні фразеологізми з компонентом з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах.

Згідно з твердженням М.Ф. Алефіренко, адвербіальні фразеологізми – це «фраземи кількісно- або якісно-обставинної семантики, які характеризуються повною відсутністю морфологічних парадигм і виконують у реченні функції обставини» [6, с. 62].

1.1. У результаті аналізу ілюстративного матеріалу виявлено, що найпродуктивнішою групою адвербіальних ФО є структурна модель Prep. + N / NP (+ Prep. + N), до якої належать усі 68 фразеологізмів англійської мови та 19 українських висловів (46,4% адвербіальних ФО).

Ізоморфна модель адвербіальних фразеологізмів обох досліджуваних мов Prep. + N. Прикладами цієї моделі можуть слугувати такі вирази: англ. *in time* ‘вчасно’, укр. *за мить* ‘дуже швидко’. Ця група є найпродуктивнішою в англійській мові та налічує 35 ФО англійської мови, тобто 51,4%. В англійській мові виявлені адвербіальні ФО, що вживаються лише в заперечній формі (англ. *not for a moment* ‘навіть ні на секунду’). В українській мові модель Prep. + N, навпаки, не є продуктивною і налічує 3 ФО, тобто 7,3% (укр. *за мить* ‘дуже швидко’, *в час* ‘тоді, коли треба’).

Більш притаманною українській мові є структурна модель Prep. + N + Prep. + N, що налічує 6 ФО української мови, тобто 14,6% (укр. *зо дня на день* ‘постійно’, англ. *from time to time* ‘іноді, час від часу’). Можна припустити, що для представників аналізованих лінгвостільностей, час та регулярність процесу, за якими можна дати вичерпну характеристику, відіграє особливу роль у світосприйнятті.

1.2. Найчисельнішою серед аломорфних моделей є N / NP (+ Prep. + N), яка налічує 6 ФО української мови, тобто 14,6%. Прикладами таких ФО укр. *день у день* ‘постійно’, *свого часу* ‘колись, у минулому’. В українській мові зустрічаються

односкладні адвербіальні моделі, що виражені одним словом, наприклад укр. *днями* ‘колись’.

1.3. Структурна модель Conj. + N / NP нараховує 5 висловів, що становить 12,2% адвербіальних ФО. Наприклад, укр. *як один день* ‘щасливо, безтурботно’, *мов три дні* ‘повільно’. Аломорфність цієї групи обумовлена тим, що елементи компаративних висловів трактується в англійській граматиці як прийменники, а не як сполучники.

1.4. Досить непродуктивною є група представлена Part. + N / NP (+ Part. + N), чотирьома фразеологізмами, що складає 9,7% адвербіальних ФО. Прикладами яких виразів можуть слугувати укр. *не перший день* ‘давно’, *не рік, не два* ‘довготривало’. Для англійської мови препозиція часток у словосполученнях не характерна, що може пояснювати аломорфність вказаної моделі.

1.5. Ще одна досить непродуктивна модель адвербіальних ФО представлена дієслівними фразами, наприклад укр. *за день не перевищати* ‘значно, велика кількість’.

Квантитативні особливості структурних моделей адвербіальних ФО з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах представлені в Таблиці 1.

Як видно з таблиці адвербіальні ФО з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах мають як ізоморфні, так і аломорфні структурні моделі, які обумовлені різноструктурністю аналізованих мов.

2. Дієслівні ФО з компонентом з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах. М.Т. Демський стверджує, що до дієслівних відносяться ФО з узагальненою семантикою процесуальної ознаки, об’єктивованою в дієслівних категоріях виду, стану, способу, особи та часу [7, с. 26–28]. Оскільки діяльність, або бездіяльність, а також стан, у якому знаходиться сама людина, члени суспільства, та оточуючі предмети мають значний вплив на життя людини, видається закономірним, що дієслівні фразеологізми досить численні в обох досліджуваних мовах.

Результати аналізу засвідчують, що другою за чисельністю аналізованих ФО групою є дієслівні фразеологізми з компонентом на позначення часу, налічуючи 50 фразеологізмів англійської мови (32,1% аналізованих англійськомовних висловів) та 28 українських ФО (26,4% аналізованих українських виразів).

2.1. Найпродуктивнішою з ізоморфних моделей дієслівних фразеологізмів англійської та української мов з компонентом на позначення часу є V + N / NP, яка налічує 25 ФО англійської мови, тобто 50% (англ. *to burn the midnight oil* ‘засиджуватися за книгами до пізньої ночі’; *to serve time* ‘відбувати термін у в’язниці’) та 13 ФО української мови, тобто 43,3% (укр. *відтягати час* ‘зволікати здійсненню чого-небудь’). У деяких

Таблиця 1

Структурні моделі адвербіальних ФО з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах

№	Структурна модель ФО	Англійська мова	Українська мова
1	Prep. + N / NP (+ Prep. + N)	68 (100%)	19 (46,4%)
2	N / NP (+ Prep. + N)	–	9 (22%)
3	Conj. + N / NP	–	5 (12,2%)
4	Part. + N / NP + (Part. + N)	–	4 (9,7%)
5	VP	–	4 (9,7%)
	Разом	35 (100%)	41 (100%)

дієслівних ФО дієслово вживається лише в пасивному стані (англ. *to be pressed for time* – відчувати нестачу часу).

2.2. Іншою ізоморфна структура V + Prep. + N / NP налічує 9 ФО англійської мови, тобто 18% дієслівних фразеологізмів (англ. *to start over with a clean slate / to start off with a clean slate* ‘забути про минуле і почати все спочатку’) та 4 ФО української мови, тобто 13,3% (укр. *відставати від часу* ‘бути застарілим’, *виходити з років* ‘старіти’).

2.3. Найпродуктивніша аломорфна модель англійської мови V + N + Prep. налічує 16 ФО, тобто 32% аналізованих дієслівних фразеологізмів (англ. *to open season on (someone or something)* ‘відкрити сезон полювання на кого-небудь; вільно критикувати’). Існування вказаної структурної моделі лише в англійській мові можна пояснити таким граматичним явищем як фразові дієслова, що непритаманне українській мові.

2.4. Варто зазначити, що в українській мові серед дієслівних фразеологізмів існує аломорфна модель Conj. + NP + V, представлена єдиним фразеологізмом, що складає 3,3% дієслівних фразеологізмів (укр. *як середа на п'ятницю скривитися* ‘дуже скривитися, виглядати незадоволеним’). Правила української мови дозволяють вживання залежних слів у препозицію до дієслова, що не допускається граматичними правилами англійської мови.

Кількісні особливості структурних моделей дієслівних ФО з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах представлені в Таблиці 2.

Проведений аналіз емпіричного матеріалу дозволяє стверджувати, що більшість дієслівних фразеологізмів з лексичним компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах є ізоморфними, що може пояснюватися існуванням подібних розрядів перехідних та неперехідних дієслів в обох аналізованих мовах, а також засвідчує існування менш численних аломорфних груп, існування яких пояснюється граматичними особливостями певної мови, які відсутні у іншій.

3. Субстантивні ФО з компонентом з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах. Відповідно до твердження М.Ф. Алефіренко субстантивні фразеологізми – це «... фраземи з узагальнено-предметною семан-

тикою, об'єктивованою в граматичних категоріях роду, числа й відмінка. У реченні субстантивні фраземи виконують синтаксичні функції підмета, іменної частини складеного присудка або додатка» [6, с. 46]. В англійській мові ця категорія посідає третє місце за кількістю одиниць, включаючи 29 ФО (17,7%). Натомість, субстантивні фразеологізми було визначено другою за обсягом категорією в українській мові, до якої входить 35 ФО української мови, що становить 31,5% загальної кількості аналізованих фразеологізмів.

3.1. Найчисельнішою ізоморфною групою субстантивних ФО з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах є структурна модель N + N, представлена 14 виразами англійської мови (48,3% субстантивних ФО) та 9 українських фразеологізмів (25,7%). Наприклад: англ. *one-night stand* ‘одноразовий виступ’, укр. *злоба дня* ‘сенсація’, *людина року* ‘зіркова постать’. Досить висока продуктивність цієї моделі англійської мови може пояснюватися тим, що завдяки конверсії іменники у препозиції набувають атрибутивного значення щодо другого іменника.

3.2. Другою ізоморфною групою є Adj. + N, яка налічує 3 англійських вислови (10,3%) та 20 українських ФО (57,1% субстантивних висловів української мови). Прикладами аналізованої групи можуть слугувати такі вислови: англ. *blue Monday* ‘понеділок – день укр. *вчорашній день* ‘минуле’, *медові дні* ‘щасливий час’. У цих висловах прикметники виконують атрибутивну функцію щодо іменників, на відміну від попередньої групи.

3.3. Аломорфна група англійської мови N + Prep. + N нараховує 12 висловів (41,4% аналізованих субстантивних ФО), наприклад: англ. *all the time in the world* ‘дуже багато часу’, *the moment of truth* ‘момент істини’. Оскільки в англійській мові відсутня система флексій, така значна кількість ФО, що мають у складі іменники, об'єднані прийменниками, видається цілком закономірною.

3.4. В українській мові існує субстантивна модель, яка містить прийменник та два іменники, наприклад укр. *за часів Адама* ‘сива давнина’ та не є притаманною англійській мові.

Квантитативні особливості структурних моделей субстантивних ФО з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах представлені в Таблиці 3.

Таблиця 2

Структурні моделі дієслівних ФО з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах

№	Структурна модель ФО	Англійська мова	Українська мова
1	V + N / NP	25 (50%)	16 (53,3%)
2	V + Prep. + N / NP	9 (18%)	4 (13,3%)
3	V + N + Prep.	16 (32%)	–
4	Conj. + NP + V	–	1 (3,3%)
	Разом	50 (100%)	28 (100%)

Таблиця 3

Структурні моделі субстантивних ФО з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах

№	Структурна модель ФО	Англійська мова	Українська мова
1	N + N	14 (48,3%)	9 (25,7%)
2	Adj. + N	3 (10,3%)	20 (57,1%)
3	N + Prep. + N	12 (41,4%)	–
4	Prep. + N + N	–	2 (5,7%)
	Разом	29 (100%)	31

4. Ад'єктивні ФО з компонентом з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах. М. Ф. Алефіренко вказує, що «... ад'єктивними називають фрази, яким притаманне категоріальне значення атрибутивності, здатність виражати статичну ознаку предметів» [6, с. 46]. Вказаний граматико-структурний розряд є найменшим в обох аналізованих мовах, нараховуючи 9 англійських ФО (5,8% аналізованих виразів) та 6 українських фразеологізмів (5,7%).

4.1. Єдиною ізоморфною структурною моделлю є Prep. + N, яка налічує 6 виразів англійської мови (43,7% англійських ад'єктивних ФО), а один вираз української мови (16,7%) наприклад: англ. *up in years* 'дуже старий', укр. *на часі* 'важливий'. У цих виразах ознака виражена імпліцитно, оскільки образ, актуалізований у висловах зрозумілий представникам лінгвосоільноти.

4.2. Найбільшою аломорфною групою англійських ад'єктивних фразеологізмів є Adj. + Prep. + N / NP, що актуалізує структуру компаративних висловів, наприклад англ. *black as night* 'чорний, як ніч'. Аломорфність цієї моделі пояснюється тим, що українська фразеографічна традиція не включає подібні вислови у фразеологічні словники, на відміну від фразеологічних словників англійської мови, які мови фіксують компаративні вирази саме як ФО.

4.3. Найменш продуктивна група англійської мови представлена єдиним трикомполітом англ. *fly-by-night* 'ненадійний (про людину або бізнес)'.

4.4. Найчисельніша структурна модель ад'єктивних ФО української мови Prep. + N + Part. + Adj представлена 4 фразеологізмами (66,7% ад'єктивних ФО). Прикладом таких виразів може слугувати: укр. *без ночі не тутешній* 'нікому не знайомий'.

4.5. Як уже зазначалося вище, аломорфність структурних моделей української мови, першим елементом яких є частка, зокрема Part. + N + Prep. / Part. + N пояснюється строгістю порядку слів в англійській мові, за якого препозиція часток у словосполученнях не допускається. Прикладом таких виразів є укр. *аби день до вечора* 'ледачий', *ні дня, ні ночі* 'хто-небудь дуже завантажений роботою, не має вільного часу'.

Кількісні особливості структурних моделей ад'єктивних ФО з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах представлені в Таблиці 4.

Квантитативні особливості граматико-структурних розрядів ФО з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах представлені в Таблиці 5.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз засвідчує існування як ізоморфних структурних моделей фразеологізмів з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах, так аломорфних структур, що повністю відсутні у в одній з досліджуваних мов. Ізоморфні структури актуалізують вживання прямих та непрямих додатків в обох досліджуваних мовах. Аломорфність певних груп обумовлена різноструктурністю аналізованих мов, зокрема відсутністю системи флексій англійській мові та більш гнучким порядком слів української мови, граматичні правила якої дозволяють препозиційне розташування таких службових частин мови, як сполучники та частки у словосполученнях.

Подальші перспективи досліджень вбачаємо у зіставленні структур ФО з іншими компонентами, а також у дослідженні культурних особливостей та мовної картини світу представників лінгвосоільнот далеко споріднених мов.

Література:

- Гарбера І. В. Конфліктогенні фразеологізми з компонентами БОГ (ГОСПОДЬ)/БІС (ЧОРТ). *Записки з українського мовознавства*. 2021. № 28. С. 298–308.
- Запухляк І. М. Структурні особливості фразеологічних одиниць з лексичним компонентом «вода» в українській мові та «water» в англійській мові. *Типологія мовних значень у діяхронічному та зіставному аспектах* : зб. наук. праць / Оленяк М. Я (голов. ред.). Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. Вип. 38. С. 74–92.
- Лисенко Л. О. Контрастивний аспект у вивченні фразеологічних одиниць із компонентом вогонь (на матеріалі української та англійської мов). *Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (Мовознавство)* / ред. кол.: О. А. Семенюк [та ін.]. Кіровоград : Видавець Лисенко В. Ф., 2016. Вип. 146. С. 245–249.
- Мілева І. В., Хомаківська М. О. Фразеологізми з компонентом-онімом: семантико-граматичний і культурно-специфічний аспекти. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 2021. Вип. №2 Том 32 (71) Ч.1. С. 45–49.
- Плавучька О. П., Закордоненко Н. І., Обіход І. В. Лексико-семантичні особливості фразеологізмів з компонентом "EDUCATION" в англійській мові. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 2021. Вип. №2 Том 32(71) Ч.2. С. 47–51.

Таблиця 4

Структурні моделі ад'єктивних ФО з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах

№	Структурна модель ФО	Англійська мова	Українська мова
1	Prep. + N	6 (43,7%)	1 (16,7%)
2	Adj. + Prep. + N / NP	9 (56,3%)	–
3	трикомполіт	1 (%)	–
4	Prep. + N + Part. + Adj	–	3 (50%)
5	Part. + N + Prep. / Part. + N	–	2 (33,3%)
	Разом	16 (100%)	6 (100%)

Таблиця 5

Граматико-структурні розряди ФО з компонентом на позначення часу в англійській та українській мовах

Підгрупа	Граматико-структурні розряди	Англ. мова	Укр. мова
1	Адвербіальні	68 (41,7%)	41 (38,7%)
2	Дієслівні	50 (30,7%)	28 (26,4%)
3	Субстантивні	29 (17,8%)	31 (29,2%)
4	Ад'єктивні	16 (9,8%)	6 (5,7%)
	Разом	163 (100%)	106 (100%)

6. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків: Вища школа, 1987. 135 с.
7. Демський М.Т. Граматичні особливості української дієслівної фразеології. *Мовознавство*. 1984. № 2. С. 24–32.

Zapukhlyak I., Jashhenko D. Structural peculiarities of idioms with the component denoting time in the Ukrainian and English languages

Summary. The article dwells upon structural features of the idioms with the component denoting time in the Ukrainian and English languages. The topicality of the article is stipulated by attention of the scientists to the contrastive researches of the idioms in English and Ukrainian. The aim of the article is to define and describe the grammatical features of the idioms with the component denoting time. The article focuses on 269 idioms (163 English and 106 Ukrainian idioms with the component denoting time). The research resorts to the following research methods: a continuous sampling method, methods of analysis and synthesis; a descriptive method and the distributive method.

The results of the analysis show the existence of isomorphic structural groups of the idioms with the component denoting time apart from the allomorphic structural models, which exists only in one of the languages under consideration. The most numerous idioms with the component denoting time in both analyzed languages are adverbial idioms, whereas the least numerous are the adjective ones. The biggest isomorphic structures of the verbal idioms with the component denoting time represent the use of verbs with direct and indirect objects. The majority of the idioms with the component denoting time belong to the isomorphic structural models. The allomorphic groups of the Ukrainian exist due to the more flexible word order that allows conjunctions and particles to be located as the initial element of the collocation. The major allomorphic model of the English language is represented by Phrasal Verbs, the meaning of which does not coincide with the meanings of its components, thus they are the unit of the second nomination.

Key words: idiom, substantive idiom, substantive idiom, adjective idiom, verbal idiom, adverbial idiom.